

Psihologija skoz psihoanalizo

VII. del

Elementi negotovosti

DUŠAN RUTAR

POVZETEK

V našem prispevku smo poskusili elaborirati nekatere koordinate t.i. postmoderne psihologije, ki je v razviti teoretski misli dosegla že zavidljive in upoštevanja vredne dosežke. Problematizirali smo zlasti dva aspekta sodobnih živahnih razprav o naravi in statusu objekta psihološkega raziskovanja.

Prvi se nanaša na razpravo o subjektu, drugi na proizvodnjo, status in funkcije psihološke vednosti.

Prva teza je bila, da ne obstaja subjekt, potopljen v tekst sveta; le-tega na noben način ni mogoče misliti. Zagovarjamo raje fragmentirane tekste in teorijo subjekta, fragmentiranega in razsutega po tekstih.

Druga teza je radikalnejša: pomanjkanje znanstvene kredibilnosti psihologije je vzvod njene družbene in tehnološke moči ter učinkovitosti.

ABSTRACT

PSYCHOLOGY THROUGH PSYCHOANALYSIS

PART VII.

ELEMENTS OF UNCERTAINTY

In our article we present an attempt to elaborate some coordinates of so-called postmodern psychology, which became, in recent theoretical discourses, very fruitful. We put under the question two aspects of contemporary lively theoretical discussions about the nature and status of the object of psychological research. First we talk about status of subject and second, about the politics of psychological knowledge.

Our first thesis is that there is no subject within the text of the world. In fact, there is no text of the world at all. Instead of the text of the world we would rather speak about fragmented text and subject, fragmented and displaced through the texts.

Our second thesis is more radical: the crucial element of psychology's social and technological power and a lever of it's efficacy is situated in its lack of scientific credibility.

Benevolo lectori salutem

Mnogi bodo že uvodoma začutili, da je postmodernizem neobetavna in pusta pot. Vseeno mislim, da v resnici obljudlja, da bo zasenčila vse, kar je dosedaj proizvedla psihologija.¹

Poznamo samo eno psihologijo, tj. psihologijo, ki je nastala z XIX. stoletjem, ko so nekateri avtorji začeli verjeti, da je mogoče duševno in mentalno bolne posameznike usposabljanje. Sprva je bilo to predvsem moralno usposabljanje, zato ni bilo brez povezave z vzgajanjem. Brez pozornosti, ki so jo usmerili na duševno in mentalno prizadete posameznike², ne bi bilo psihologije, kot jo poznamo danes. Zagotovo bi nastala drugačna psihologija.³

Disciplinarne⁴ pozornosti psihologije, ki je omogočila na začetku nepredstavljen razvoj testov in drugih metodoloških prijemov, s katerimi je mogoče opazovati in opisovati posameznike in njihovo duševnost, sprva torej niso bili deležni nekonformistični posamezniki, pač pa ljudje, ki so bili zelo pripraven objekt raziskovanja. Mentalno prizadeti posamezniki, katerih preučevanje in usposabljanje je zahtevalo nastanek novih institucij,⁵ so bili v očeh javnosti, pa tudi v očeh strokovnjakov, usmiljenja vredni ljudje, ki jim je bilo treba pomagati. Pomoč je bila potrebna; skozi zahtevo po pomoči je postala tudi uresničljiva.

Nove institucije so bile potrebne zato, ker je do začetka XIX. stoletja veljalo prepričanje, da duševno prizadetih posameznikov ni mogoče usposabljanje in učiti. Ni treba dodati, da je delo v teh institucijah poleg posameznikov krepilo tudi in predvsem same institucije. Temelj, na katerem so zrastle, je bil pomoč posameznikom, ki si sami ne morejo pomagati. Posameznikom, ki si sami ne morejo pomagati, morajo pomagati drugi, ki to znajo in zmorejo, predvsem pa hočejo.

Psihologija je torej proizvod praks, ki od nje pričakujejo in zahtevajo določeno vrednost. Vrednost je že na samem začetku zavezana zahtevam po moralnosti, praktičnosti in uporabnosti, ki jih določajo kriteriji pomoči tistim, ki jo potrebujejo. Seveda pa je mogoče prav te zahteve in pomoč, praktičnost, moralno vrednost in uporabnost vrednosti, postaviti na mesto spoznavnega objekta.

Od začetka XIX. stoletja je psihologija predvsem psihologija intelektualnih sposobnosti, osebnostnih potez, značilnosti individuuma, lastnosti posameznika in skupin. Preučevanje lastnosti posameznikov in skupin, izračunavanje korelacij in trud, ki ga psihologi vlagajo v napovedovanje prihodnjih stanj posameznikov in skupin, koristi zlasti institucijam. Zavedamo se, da smo tezo izrekli nekoliko hitro, zato jo bomo skušali v nadaljevanju podkrepiti z nizom argumentov.

1 Gergen, K. J. (1992), str. 18.

2 Prvi objekt psihološkega raziskovanja je bil Victor, divji deček iz Aveyrona. Več o tem glej v: Rose, N. (1985).

3 Psihologijo, o kateri govorimo, bomo imenovali **newtonska psihologija**. Za to imamo dva tehtna razloga: (1) to je psihologija, za katero je posameznik stvar, ki jo je mogoče poljubno natančno opazovati in opisovati. Psihologija opisuje posameznika, tako kot opisuje newtonska fizika nebesna telesa, (2) tako kot nebesna telesa ne govorijo, tudi posameznik, ki ga opisuje psihologija, ne govori.

4 Disciplinarne zato, ker je bil objekt **raziskovanja** obenem tudi objekt **spreminjanja**. Psihologije zato ni mogoče misliti brez povezave z medicino in pedagogiko. Njihova logika je dokaj enostavna: objekt je najprej treba čim bolj natančno spoznati, nato pa ustrezno vplivati nanj, da se bo spremenil v skladu s spoznanji.

5 Institucije so potrebne iz dveh razlogov: v njih je mogoče posameznike brez težav nadzorovati in kontrolirati, poleg tega pa se opirajo na ugotovitve, da so najprimernejše mesto za zdravljenje.

Spoznavni objekt psihologije je predpostavka institucij, ki ga proizvajajo, ohranjajo, distribuirajo, predvsem pa opisujejo in merijo. Psihologija je institucija v polju institucij, zato njene vednosti ne moremo obravnavati ločeno od odnosov moči, ki polje definirajo.

Razvoj psihologije je s seboj kmalu prinesel težavo, ki potrjuje zgornjo tezo o naravi in statusu institucije. Nastal je svojevrstni paradoks. Stopnja in obseg preučevanja posameznika sta postala obratno sorazmerna s stopnjo njegove avtonomnosti in spoštovanja. Manj preučevanja je skoraj avtomatično pomenilo več posameznikove intimnosti, avtonomnosti in moči.⁶ Vedno kompleksnejša metodologija in vedno bolj razdrobljena psihološka vednost sta pogojevali vedno natančnejša in podrobnejša opazovanja posameznika, ki se kmalu ni mogel več skriti pred mašinerijo v rokah psihologov, zlasti pa tistih, ki so verjeli v psihologe in psihologijo.⁷ Nevarni niso postajali samo psihologi, zares nevarni so bili naročniki, ki so od psihologov zahtevali vedno bolj sofisticirane metode dela. Z razvojem psihologije in njenih metod opazovanja in dela zato izginja tudi subjektova intimnost. S tem ne mislimo samo tega, da se posameznik ne more skriti pred psihologom, mislimo zlasti na dejstvo, da subjekt preprosto nima več svoje intimnosti. Vsa intimnost je povnanjena in izgubi status intimnosti. Intimnost je pozunanjena in ni več intimnost. Pred seboj imamo - vsaj načelno - povsem razvidnega **psihološkega človeka**.

Na prvi pogled nastaja vtis, da psihologija opazuje posameznika (psihološkega človeka). V vsakdanji praksi je vtis zelo prepričljiv, kar govori o tem, da so ljudje, ki verjamejo v psihologijo, sprejeli svoj status psihološkega človeka. Niti položaj psihologije niti položaj posameznika pa vseeno nista jasno določljiva in še manj določena, čeprav nas dejstvo, da skoraj ni raziskav, ki bi preučevale medsebojno odvisnost in povezanost psihologije z drugimi institucijami, vztrajno skuša prepričati v nasprotno. Prepričevanje temelji na predpostavki, da so institucije druga od druge neodvisne, kar seveda pomeni, da niso potrebne nobene raziskave, ki bi analizirale njihovo medsebojno odvisnost. Neodvisnemu posamezniku-stvari odgovarja neodvisna veda - psihologija. Neodvisni psihološki človek potrebuje neodvisno (nevtralno) opazovanje, ki ga zmorejo psihologi.

Na drugi strani vsako poseganje izven ozkega polja, ki ga definira psihologija, takoj razglasijo za pretiravanje. Kot da psihologija noče slišati za interdisciplinarnost in odvisnost od drugih institucij. Ta ignoranca seveda ni slučajna.

Moderna psihologija živi v svetu, polnem medsebojnega ujemanja in dopolnjevanja (psihološkemu človeku ustreza psihologija, potrošniški družbi psihologizirani potrošniki, managerjem psihologija potrošništva, vodenja in psihologija majhnih skupin, šolam in drugim institucijam psihologi kot svetovalni delavci itd.).

Ob svojem nastanku je psihologija predvsem praktična, zato se ne sprašuje o vzrokih svojega nastanka in razvoja. Tudi danes je psihologija predvsem praktična, zato se ne sprašuje o pogojih svojega obstoja in elementih, skozi katere se reproducira. Moderna psihologija je tu zato, da ponudi ustreznost in dopolnjevanje.

6 Prim. Dreyfus, H. L., Rabinow, P. (1982), str. 143 et seq.

7 Vedno težje je bilo mogoče doživljati svet, ne da bi same izkušnje takoj postale predmet psihološkega raziskovanja, eksperimentiranja in razlaganja. Več o tem problemu glej v: Lyotard J.-F. (1985).

ALI OBSTAJA POSTMODERNA PSIHOLOGIJA?

Spoznavni objekt. Moderna psihologija je pomagala ustvariti nov objekt opazovanja: modernega posameznika, ki je objektiviziran, fiksiran in analiziran.⁸

Individualizirani subjekt živi v harmoničnem sožitju z normativnim sistemom, ki ga je proizvedla - skupaj z drugimi humanističnimi in družboslovnimi vedami - psihologija. To je element, ki omogoča napovedovanje posameznikovega prihodnjega obnašanja. Napovedujemo lahko zato, ker tako psihologizirani posameznik kot psihologija s svojim normativnim aparatom in znanstveno metodologijo, obstajata in se ohranjata v univerzumu, ki ga strukturirajo zahteve tehnološke vednosti, instrumentalne racionalnosti in odnosi moči. Vsi naštetih dejavniki oblikujejo nekoherentno in nekonsistentno mrežo zahtev in pričakovanj, izven katere psihologija ne more obstajati. Kljub nekoherentnosti in nekonsistentnosti mreže lahko napovedujemo, kaj se bo zgodilo v prihodnosti, čeprav to še ne pomeni, da se približujemo logiki in ciljem razsvetljenstva.

Psihologija je lahko učinkovita samo toliko časa, dokler noče nič vedeti o backgroundu, ki smo ga pravkar orisali, saj kriterije učinkovitosti določa prav ta. Psihologija ne more sama, neodvisno od drugih institucij, določati kriterijev svoje učinkovitosti. Background je že interpretiran in samo ignoriranje tega omogoča verjetje v nevtralnino in nevrednostno opazovanje sveta. Ignoriranje je v tem primeru zelo selektivno, saj mora tako ali drugače upoštevati interpretativni background. Background je polje, ki šele omogoča interpretacijo, kar pomeni, da vsako opazovanje in vsaka vednost predstavlja zgolj reinterpetacijo nečesa, kar je vseskozi že interpretirano. Nova vednost je zgolj posrečena reinterpetacija, ki ji je uspelo proizvesti element, ki na ozadju reinterpetacije ni bil možen, opažen, interpretiran, predpostavljen, ali pa je bil zamolčan, prezrt, ignoriran, potisnjen, izrinjen, izključen.

Učinkovitost vednosti pomeni ujemanje interpretacije z zahtevami in pričakovanji backgrounda, ki jo je omogočil. Strogo vzeto zato psihologija ne ve, zakaj je učinkovita, zagotovo pa vsaj deloma ve, kaj proizvaja. Z naraščajočo učinkovitostjo se psihologija približuje mistiki. Njena moč je torej v njeni nevednosti.

Psihologija je popularna, kar pomeni, da ji je uspelo najti dovolj uporabnikov, ki od nje pričakujejo posebno obliko vednosti - vednost o ego, ki je v samem bistvu človeka. Psihologija odgovarja na to zahtevo s proizvodnjo metod, ki naj ozdravijo ego, tj. samo bit modernega človeka. Krepitev ega naj subjekta varuje pred pesimizmom in dvomom.⁹

Sklicujoč se na postmodernizem, se moderna psihologija pripravlja ponuditi še več istega. Isto v tem primeru pomeni celosten in dinamičen pogled na subjekta, ki da ga je mogoče ustrezno spoznati samo v njegovi univerzalni celovitosti. Kot da nikoli ni obstajal Freud, ki je v težnjah po restituciji močnega jaza vedno znova prepoznal prisilo k ponavljanju! Ego predstavlja točko, kamor se psihologi vedno znova vračajo, zato lahko upravičeno rečemo, da ima njihovo početje značaj omenjene prisile.

F. Lyotardu se je zdelo vredno razlagati logiko postmoderne misli otrokom.¹⁰ Njegov poizkus bi kdo utegnil razumeti kot naiven in samouničujoč prijem analitika, ki je prepričan, da lahko razlaga kompleksne teoretske probleme otrokom, za katere vsekakor lahko mirno rečemo, da s teorijo nimajo ravno veliko poglavljenih stikov.

⁸ Dreyfus, H. L., Rabinow, P. (1982), str. 159.

⁹ Logoterapija in antropodinamika sta najnovejši različici ego psihologije, namenjeni tistim, ki trpijo zaradi izgube smisla. Stabilizirani ego bo ponovno odkril smisel, ki je sicer objekt subjektive nezadržne strasti.

¹⁰ Lyotard, J-F. (1990).

Kljub temu je njegov poizkus, če že ne učinkovit, vsaj izzivalen; nenazadnje je izziv tisti element, s katerim bi morali biti raziskovalci v zelo bližnjih in pristnih stikih.

Naš namen ni razlagati razprave o postmoderni psihologiji otrokom; naš namen je vzvišen: biti hočemo izzivalni, tj., v harmoničnem skladu z našo naravo.

Postmodernizem je lahko samo alternativa, ki ima v primeru psihologije svoje mesto v umetnosti. Alternativa (postmoderna) psihologija je zato lahko samo psihoanaliza kot umetnost interpretacije.

Postmoderna psihologija je psihoanaliza. Psihoanaliza nima alternative, zato ni mogoče razvijati nikakršne post-postmoderne psihologije ali postmoderne psihoanalize.

Prevladujoča psihološka raziskovanja, ki kljub vsemu vztrajajo pri newtonski mehaniki, se gibljejo znotraj univerzuma, ki ga strukturirajo štiri osnovne koordinate.

Prva je **objekt raziskovanja**. Vseeno je ali so to emocije, motivacija, kognitivni procesi, vedenjski vzorci ali kaj drugega. Pomembno je dejstvo, da je za psihologe njihov objekt raziskovanja preprosto tam zunaj, neodvisen od njih. Le redki razmišljajo o tem, da je objekt proizvod določenih historičnih dejavnikov, ali drugače rečeno, da je strdina, usedlina dejavnikov, ki jih sami ne poznajo dovolj dobro, pogosto pa se jih sploh ne zavedajo.

Druga koordinata je **metodologija** empiričnega psihološkega raziskovanja. V dobri pozitivistični maniri XIX. stoletja mora še vedno biti objektivna in nevtralna. Metodologija, pravijo, naj bo komplementarna z objektom raziskovanja. In tudi je. Da bo stvar še bolj zapletena, velja tudi obratno.

Tretjo koordinato postavlja in ohranja **vera v razvoj vednosti**. Psihologi preprosto verjamejo, da njihovo znanje v vseh pogledih z vsakim dnem vse bolj narašča. Končno bo seveda doseglo točko, od koder bo mogoče z enim pogledom zajeti vso pestrost človekovega psihičnega življenja, z vsemi detajli vred.

Četrta koordinata je **uporabnost** psihološke vednosti. Verjetno je psihološka vednost med najbolj uporabnimi, izkoriščanimi in etabliranimi vednostmi v sodobnem svetu. Psihološka praksa živi v najtesnejšem stiku z logiko proizvodnje vsakdanjih praks. Njena vednost je neposredno prevedljiva v tehnološko vednost, ki v trenutku, ko postane uporabna, noče slišati za kritični glas razuma. Psihologija je uporabna povsod (v norišnici, zaporu, bolnišnici, šoli, tovarni - tu se ji sploh obetajo zlati časi, saj managerji nenehno povprašujejo po psihologiji uspešne komunikacije, uspešnih pogajanj itd. - naftnih ploščadih itd.). Uporabnost in neposredna prevedljivost v tehnološko vednost predstavljata najmočnejšo in najučinkovitejšo koordinato moderne psihologije.

Postmoderna misel seveda ne zahteva od psihologije, da preneha biti uporabna; problematizira pa način, kako psihologija utemeljuje in zagovarja svojo vednost in metodologijo, zlasti pa seveda svojo uporabnost in uspešnost.

Psihologi ne opisujejo objektivnih dejstev, pač pa dejstva, ki so rezultat delovanja določenih sil, praks in strategij, ki konstituirajo in prečijo polje, znotraj katerega se psihologija sploh lahko konstituirala in ohranja. Naloga psihologije je, da pokaže na učinke, ki jih proizvaja tehnologija (uporabljanje testov, računanje korelacij in definiranje faktorjev uspešnosti, raba preizkušanj, eksperimentov, klasificiranje ljudi, terapevtske metode in tehnike, kognitivni in drugi treningi itd.), in zahteve, ki narekujejo uporabo tehnologije.

Tudi psihologi so proizvod praks, ki od njih pričakujejo določeno vednost, ki naj bo uporabna. Psiholog ima načeloma dve možnosti: lahko se identificira s psihologijo,

ali pa jo naredi za svoj spoznavni objekt. Pozicija takega psihologa bo seveda z vidika instrumentalne racionalnosti videti kot nekaj iracionalnega.

Bistvena naloga psihološkega raziskovanja je analiza pogojev, ki omogočajo njen nastanek in obstoj. Vprašanje, ki se ob tem zastavlja, je kompleksno in vse prej kot enostavno: ali lahko obstaja psihologija, ki bi bila objekt analitičnega raziskovanja?¹¹

Tehnologija, ki ji je psihologija in psihološko raziskovanje zavezano, se spreminja, o tem seveda ne more biti dvoma. Spreminja se, ker zasleduje logiko profita, ki mora že po svoji naravi proizvajati vedno nove izdelke. Logika profita pa ne zahteva samo vedno novih izdelkov; zahteva tudi vedno nove in drugačne ljudi. Zavezanost psihologije tehnologiji nasprotuje sami definiciji psihološkega raziskovanja, ki hoče biti objektivno in nevtralnno. Problem objektivnega spoznavanja je že v tem, da vsako spoznanje pomeni nov element realnosti, kar pomeni, da trditev v trenutku, ko je bila izrečena, ni več resnična, saj se je istočasno svet spremenil in ni več tak, kakršen je bil. Strogo vzeto, vsaka pozitivistična trditev o naravi objektivnega sveta je laž že v trenutku, ko je izrečena.

Vprašanje, ki se vsiljuje kar samo, je: kako je mogoče, da je psihologijo skozi vse spremembe tehnologij vedno znova tako dobro etablišana, če pa vedno znova trdi, da objektivno spoznava svet.

Psihologija se spreminja: spreminja se lahko komplementarno s spremembami tehnologije, ali pa drugače od njih. Problem je naslednji: če objektivno spoznava svet, ne more biti dobro etablišana, saj ima distanco do sveta, ki ga spoznava, v nasprotnem primeru sveta namreč ne more spoznavati. Dobra prilagojenost psihologije tehnologiji na drugi strani pomeni, da sveta ne spoznava objektivno.

Svet, in z njim tudi psihologi in psihologija, je subjektiviran. Subjektiviranost sveta pomeni odsotnost objektivnih, faktičnih dejstev. Posledice te ugotovitve so daljnosežne. Merjenje posameznih situacij nam ne more povedati, kaj se dogaja med njimi; še manj nam lahko pove, kaj se bo dogajalo v prihodnosti. Posameznik ni več enota merjenja, pač pa element, ki ga radikalno ni mogoče meriti. Obenem zapišimo, da je prav posameznik moment, ki omogoča spremembe: le-te torej niso napovedljive in izmerljive.

Posameznika bomo razumeli kot mesto preloma in diskontinuiranosti backgrounda, ki omogoča proizvodnjo, opazovanje in razumevanje realnosti.

Psihologija je pred dvema nerešljivima problemoma: posameznika ne more opazovati, celote, v katero je potopljen posameznik s psihologijo vred, pa tudi ne zaradi paradoksov, ki so značilni za vsako celostno opazovanje sistemov.

Psihologija ne more objektivno spoznavati sveta, lahko se samo pretvarja, da ga objektivno spoznava.¹²

Spoznavanje je tako zavezano imanentni in konstitutivni nemoči: spoznavajoči subjekt je potopljen v svet, ki ga spoznava; če pa ga hoče spoznati, mora zavzeti do njega določeno razdaljo. To zagato lahko reši tako, da svet pač spoznava retrogradno, ali pa tako, da uporabi Wittgensteinovo lestev. V vsakem primeru je opazovanje parcialno, čeprav to ne pomeni, da je tudi pomanjkljivo. Parcialno opazovanje ni opazovanje kartezijskega koordinatnega sistema, pač pa **topološkega sistema**.

11 Glej zanimivo razpravo o tem problemu v: **Shotton, J. (1992)**.

12 Spoznavanje objektivnega sveta je zavezano logiki srca nežne duše, ki ne more sprejeti dejstva, da živi človek v umetnem svetu, in ne v naravnem. Umetni svet je proteza, ki jo uporabljamo zato, da si pomagamo pri premagovanju hendikepa, ki je v tem, da ne moremo prek meja, ki jih postavljajo naše iluzije. Onstran meja umetnega sveta ni nikakršnega naravnega sveta: subjekt je v svojem najglobljem smislu hendikepirano bitje.

Naloga psihologije na tej ravni je torej jasna: **deobjektivizacija sveta**. To je edina prava oblika prilagajanja svetu, ki jo ima na voljo. Deobjektivizacija sta **ironija** in **aluzija**; to pomeni, da želimo opozoriti na nepredstavljenost realnosti.

Deobjektivizacija sveta ne pomeni zapiranja možnosti za subjektivacijo: prav nasprotno, s tem jih šele zares odpira. Ni več enega, objektivnega sveta, ki naj se mu posameznik prilagaja; obstaja veliko svetov, še več pa je takih, ki bi lahko nastali. Naloga psihologije, ki je neposredno povezana s prejšnjo, je demistifikacija sveta, zlasti tehnologije, ki obljublja nenehen razvoj posameznikov in skupin, izboljšanje pogojev za življenje itd. Demistifikacija seveda pomeni tudi demistifikacijo same psihologije in njene učinkovitosti. Pri tem velja zlasti omeniti njeno najtrdovratnejšo značilnost: eklecticism. Deobjektivizacija sveta pomeni odsotnost kriterijev, ki bi služili kot instrument pri prevajanju ene paradigmatke vednosti v drugo.

Demistificirana psihologija je psihologija, ki se je odpovedala svoji razsvetljenski vlogi.

Postmoderna psihologija je antirazsvetljenska psihologija. Antirazsvetljenstvo lahko na kratko predstavimo v petih potezah:

1. Svet je dan v obliki historičnih simbolnih struktur, ki predstavljajo odprt sistem odnosov asimetričnosti, neenakopravnosti in neenakovrednosti. Subjekt spoznava svet s pomočjo teh bolj ali manj koherentnih struktur, ki niso njegov proizvod: spoznava strukture z njimi samimi. Teh struktur ni mogoče zavrniti, zato, v primeru psihologije, tudi ni mogoče nekritično zavračati njihove uporabnosti in praktičnosti. Navsezadnje omogočajo ljudem bolj ali manj znosno življenje. Strukture so po definiciji odprte za nove interpretacije, ki spreminjajo svet, tj. same sebe. Nobeno spoznavanje ne more biti nepozitivistično. Vedno selekcioniramo elemente, ki jih sprejememo kot dejstva. Dejstva nato postanejo elementi izmenjave.
2. Vsako spoznavanje je zavezano iluziji o napredovanju spoznavanja. Antirazsvetljensko spoznavanje je nelinearno, saj to sledi iz narave strukture.
3. Kriteriji resničnosti so imanentni strukturam, so a priori. Lahko so eksplicirani, ali pa virtualni. Spoznavajoči subjekt uporablja te kriterije, ne da bi se tega v celoti in vedno zavedal.¹³ Družba je sestavljena iz posameznikov, le-ti pa imajo družbo v svojih glavah.
4. Antirazsvetljenstvo je ironija.
5. Antirazsvetljenstvo ne obstaja.

Subjekt. Subjekt, ki ga ne raziskuje psihologija, je strukturno mesto v kaotičnem svetu, okoli katerega se strukturira red. Subjekt je nenavadni atraktor. Predstavlja mesto negotovosti in element nedoločljivosti. Uhaja sleherni definiciji in opisu, zato je napovedovanje njegove prihodnosti mesto nemoči vsake vednosti. Istočasno je pogoj za proizvodnjo katerekoli vednosti.

Psihologizirani subjekt je proizvedla psihologija,¹⁴ da bi si z njim zagotovila in utrdila svoj položaj. Moderna psihologija je z vidika potrošnje nepogrešljiva. Psihologizacija posameznika je strategija, skozi katero so začeli psihologi posameznikom pripisovati lastnosti in sposobnosti. Ta strategija v XIX. stoletju ni bila brez povezave z evgeniko, socialno higieno in filantropijo. Z njo se je odprl nov univerzum, v katerem je bilo mogoče klasificirati in razvrščati ljudi in jih normalizirati. Z razvojem statistike je dobila psihologija matematično oporno točko, okoli katere je lahko še

¹³ Ponuja nam se vznemirljiva in zanimiva primerjava s tezo fizika D. Bohma, ki je že v 50-ih letih razvijal koncept o *implicate order*. Več o tem glej v: Hiley, B. P., Peat, F. D. (1991).

¹⁴ Ko govorimo o subjektu, se moramo vprašati, za koga je subjekt? Več o naravi subjekta glej v izvrstnem zborniku: Cadava, E., Connor, P., Nancy, J.-L. (1991).

dotatno utrdila svoj položaj. Posameznikove lastnosti in sposobnosti je bilo mogoče poljubno razvrščati vzdolž neskončnega števila kriterijev.

Pred nastankom psihologije ne moremo govoriti o osebnostnih lastnostih, motivaciji, emocijah, značaju, osebnostnih strukturah, dimenzijah, vzorcih obnašanja itd. Psihologizirani subjekt predstavlja njen odgovor na razvijajoči se interes za dušo posameznika, ki se je pojavil z reformacijo v XVIII. stoletju.

Psihologijo je bilo mogoče tolerirati samo tako, da je s svojim početjem maskirala disciplinatorne pritiske moči.¹⁵

Uspelo ji je razvijati vednost, ki naj bi služila subjektu, učinek pa je bil ravno nasproten: z razvojem vse bolj sofisticiranih tehnik merjenja in izdelanih terapevtskih in semiterapevtskih tehnik in metod, s katerimi je bilo mogoče vplivati na nenormalne (v statističnem pomenu besede) in bolne posameznike, je postajal posameznik vedno bolj odvisen od njih. Za posameznika in njegovo duševno in mentalno zdravje je bila namreč zainteresirana država. Njen interes je prek posameznika ciljil na samoohranitev. V zadnji fazi je torej dobro države in njenih institucij, ne pa posameznika.

Paradoks, ki mu je bila psihologija zavezana, kaže na njeno nemoč: njen cilj je narediti posameznika transparentnega. V ta namen konstruira tezo o duševnosti, ki predstavlja nekakšen Innenwelt subjekta. Z analizo obnašanja in sklepanjem na značilnosti te notranjosti, ohranja varno razdaljo do lastnega početja. Tezi o duševnosti, ki se skriva nekje za telesno podobo, je komplementaren napor narediti to notranjost prosojno. S tem se psihologija izogne tudi analizi površinskih mehanizmov, ki določajo njo samo in naravo spoznavnega objekta. Tehnološka vednost zahteva misteriozno notranjost, ki jo je treba spoznati.¹⁶ Skozi analiziranje notranjosti se distribuira in ohranja moč. V tem smislu je behavioristična psihologija radikalnejša od humanistične.

Moč ni nasilje, pač pa tehnologije, skozi katere naj subjekt spozna in razvija samega sebe. Moč je discipliniranje samega sebe skozi uporabo psihološke vednosti, ki zase trdi, da pozna skrite kotičke duševnosti in zakonitosti njenega delovanja. Vednost o duši proizvaja duševnost vzdolž kriterija resničnosti, ki ga s pridom uporabljajo tehnologije. Resnica o duševnosti postane vzvod v rokah tehnologije, s katerim lahko disciplinira (učinkovitost vednosti in moči pride do izraza tam in takrat, ko se moč ne kaže kot nasilje in prisila; ko prevlada občutek, da so odnosi med ljudmi npr. harmonični in naravni) posameznike.

Brez duševnosti ne bi bilo selekcije nadarjenih in talentiranih učencev, emocionalnih in vedenjskih motenj, socializacije, razvijanja inteligentnosti, senzitivnih treningov, metod uspešnega učenja, komuniciranja, premagovanja stresa in tesnobe pred izpiti, strategij celostnega učenja itd. Brez moderne psihologije managerji ne bi mogli biti uspešni pri svojem delu, ljudje pa ne bi vedeli, kako naj si razlagajo neverbalno komunikacijo, geste in drže telesa. Zlasti pa ne bi vedeli, kako razlagati pisavo in sanje, in to, ali sanje napovedujejo prihodnost.

Duševnost je historična fikcija (noben sistem v človeški družbi ni stabilen, stabilnost je mogoče proizvajati samo z iluzijami, človek ne more živeti v nestabilnem sistemu. Sistem deluje skozi subjektive iluzije, predpostavke, projekcije, zrcaljenja; fikcij, iluzij, predpostavk, projekcij itd. ni mogoče odpraviti, saj bi s tem odpravili sistem in sam subjekt), ki povezuje psihologijo in normativno uporabo bio-moči, s

15 Danes se udeleženci raznih individualnih in skupinskih oblik postterapevtskega usposabljanja radi pohvalijo, da niso od psihologov in terapevtov čutili nikakršnega vsiljevanja in prisile.

16 Obenem seveda že ponuja odgovor na zahteve: metode in tehnike, s katerimi lahko subjekt doma, ogrnjen v domačo haljo, spoznava svoj resnični jaz.

pomočjo katere so postali psihologi in kvazi psihologi svečeniki moderne dobe: navaden moderni smrtnik sam namreč ne more spoznati skrivnosti svoje duše. Moderni subjekt potrebuje Drugega, ki edini lahko interpretira, dešifrira in dekodira sporočila, za katera sam ne ve, kaj pomenijo. Drugi je mesto, za katerega se verjame, da pozna Psihologijo.

Psihologi se skušajo postaviti na mesto drugega.

Psihologija prikriva svojo nemoč s transferjem, tj. s proizvodnjo iluzij. Pri tem ni pomembno, ali psihologi verjamejo v to, kar počnejo, zadošča, da verjamejo podložniki. Podložniki so psihologizirani subjekti. Neuspeh psihologije postane pogoj njene obstoja: vsaka dobra psihološka raziskava se konča z ugotovitvijo, da bodo potrebna še dodatna raziskovanja, če bomo hoteli priti do resnice.¹⁷ Neuspeh znanosti utemeljuje in legitimizira potrebo, ki zahteva še več istega. Ena njenih najpomembnejših funkcij je, da preprečuje navadnim smrtnikom, da postanejo sami sebi psihologi.

Psihologija potrebuje, komplementarno z zahtevami tehnološke vednosti, zlasti ubogljivega, pokornega, učljivega, v zadnjem času seveda ustvarjalnega, prodornega, samozavestnega, iniciativnega in kreativnega, prilagodljivega in popustljivega posameznika, ki bo čim bolj uporaben in produktiven na prostem trgu in srečen, ne da bi se menil za mnenja drugih (odporen torej). Podobno velja za skupine: te morajo biti kontrolirane, učinkovite in uspešne. Psihologizirani subjekt je torej hkrati objekt znanstvenega raziskovanja in objekt discipliniranja. Vprašanje je: kakšni so učinki raziskovanja/discipliniranja.

Prvi odgovor: psihološko raziskovanje proizvaja, distribuira in uporablja razlike med posamezniki. Tehnologija uporablja psihološka spoznanja tako, da jih premesti in transformira. Znanstvena spoznanja premešča v polje politike, kulture in ekonomije; transformira pa jih tako, da tehnološko vednost opira na znanstvene temelje. S tem legitimizira znanost in prepreči vpogled v naravo tehnološke vednosti. Nemoč tehnologije zahteva več znanstvene vednosti, ki naj pojasni detajle, s katerimi tehnološka vednosti ne ve, kaj naj počne. Znanost pojasnjuje detajle in proizvaja nove distinkcije, ki bodo zahtevale nadaljnje raziskovanje. Istočasno jih tehnologija prevajanja v tehnološko vednost ne bo mogla asimilirati, pa tudi asimilirana vednost bo odprla detajle, ki jih tehnologija ne bo mogla disciplinirati. S tem se dvojni krog zaključí.

Postmoderna psihologija je sprejela načelo nedoločenosti kot svoje metodološko vodilo. To je eden od načinov upora vednosti proti tehnologiji bio-moči. Vprašanje: kakšni so učinki upora?

Na tem mestu se ne moremo strinjati s Foucaultovo opazko, v kateri je primerjal znanost in medicino. Znanost naj bi namreč imela zdravilno moč (na osnovi pravilno postavljene diagnoze naj bi predpisala terapijo). Problem je namreč v tem, da ima te moči še preveč.

Naloga znanosti je vsekakor v tem, da pokaže na naravo polja, katerega del je. Če je to polje neenakopravnosti, neenakosti, izkoriščanja, dominacije, discipliniranja, kontrole, represije, je njena naloga, da na to opozori. Njena posebna naloga pa je, da pokaže, s čim sama prispeva k ohranjanju tega polja. Ker ni mogoče izstopiti iz igre moči, je mogoče vsaj pokazati, kdo dobiva. Realnost je mogoče spoznati samo, če smo del nje, a to še ne pomeni, da je dovolj, če smo zgolj del. Na drugačen način razumljena introspekcija nam pomaga, spoznavati realnost. Dovolj je, da se vprašamo,

17 Prim.: Dreyfus, H. L., Rabinow, P. (1982), str. 196 et seq.

kdo smo. Odgovoriti na to vprašanje resno pomeni proizvajati fikcijo,¹⁸ ki je resničnejša od realnosti, ki jo vsak dan živimo.

REFERENCE

1. Rose, N. (1985), *The psychological complex: Psychology, politics and society in England, 1869-1939*, London, Boston: Routledge & Kegan Paul.
2. Dreyfus, H. L., Rabinow, P. (1982), *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, New York, London: Harvester Wheatsheaf.
3. Kvale, S. (edit.) (1992), *Psychology and Postmodernism*, London, Newbury Park: SAGE Publications.
4. Lyotard, J.-F. (1990), *Postmoderna protumačena djeca: pisma 1982-1985*, Zagreb: August Cesarec, Naprijed.
5. Lyotard, J.-F. (1985), *Odgovor na pitanje: što je postmoderna?*, *Kultumi radnik*, št. 3, str. 109-22.
6. Cadava, E., Connor, P., Nancy, J.-L. (edit.) (1991), *Who comes after the subject?*, New York, London: Routledge.
7. Shotter, J. (1992), "Getting in Touch": *The Meta-Methodology of a Postmodern Science of Mental Life*, v: Kvale, S. (1992), str. 58-73.
8. Gergen, K. J. (1992), *Toward a Postmodern Psychology*, v: Kvale, S. (1992), str. 17-30.
9. Hiley, B. J., Peat, F. D. (edit.) (1991), *Quantum Implications: Essays in Honour of David Bohm*, London, New York: Routledge.
10. Bowie, M. (1987), *Freud, Proust and Lacan: theory as fiction*, Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁸ Več o tej temi glej v: Bowie, M. (1987).